

ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВИ: МУАММОЛАР ВА ЯНГИ ИМКОНияТЛАР

Эштаев Алишер Абдуғаниевич
Самарқанд давлат университетининг проректори, и.ф.д., доцент
E-mail: aa_eshtaev72mail.ru

Абдуғаниев Абдулазиз Алишер ўғли
Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг талабаси

Аннотация: Мақолада жаҳон иқтисодиётининг глобаллашув жараёнини мазмун-моҳияти, ижобий ва салбий жиҳатлари, ушбу жараённинг таҳлили батафсил ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Глобаллашув, жаҳон иқтисодиёти, транснационал компаниялар, глобал олигополия, халқаро меҳнат тақсими ва ихтисослашув, байналминаллашув, ишсизлик, молиявий барқарорлик, инқироз, интеграция, халқаро ташкилотлар, хавф-хатар ва имкониятлар.

Abstract: In this article, a process of globalization of world economy and its existence are highlighted, its advantages and disadvantages, and consequently its analysis is explored in greater detail.

Key words: globalization, world economy, transnational corporations, global oligopoly, international distribution of labor and specialization, internationalization, unemployment, financial stabilization, crisis, integration, international organizations, risks and opportunities.

Кириш

Жаҳон иқтисодиётида XX-XXI асрлар бўсағасида янги – глобаллашув деган тушунча пайдо бўлди. Глобаллашув муаммолари тарихчилар, иқтисодчилар, технологлар, файласуфлар ва кўплаб мамлакатларнинг ҳукмрон доиралари ҳамда жамият вакиллари томонидан баҳс-мунозарага сабаб бўлмоқда. Глобаллашув тарафдорлари ва унга қарши бўлганларнинг мавжудлиги ушбу тушунчанинг турлича талқин қилинишини англатади. Глобаллашув тарафдорларининг фикрича, глобаллашув иқтисодий ўсишни рағбатлантиради, аҳоли фаровонлигини оширади, янги иш ўринлари яратилишига имкон беради. Глобаллашувга қарши бўлганлар эса, у ривожланаётган мамлакатларда савдо экспансиясининг кучайиши, иқтисодий жиноятларнинг ортиши (қалбаки маҳсулотлар ишлаб чиқариш, ноқонуний реэкспорт, наркотик моддалар савдосининг ошиши ва ҳ.к.), ишлаб чиқаришнинг атроф-муҳитни ифлослантириши, техника хавфсизлигига амал қилмаслик, болалар меҳнатидан фойдаланиш ва бошқа ноҳуш ҳодисалар билан боғлиқ муаммоларнинг кучайишига олиб келади, деб ҳисоблайдилар. Умуман олганда, нима бўлганда ҳам глобаллашув жараёнини тўхтатиб бўлмайди. Таҳлилчилар глобаллашув жаҳон иқтисодий ривожланишининг у ёки бу ижтимоий-иқтисодий, технологик ва экологик тенденцияларга қандай таъсир кўрсатишини ўрганишлари лозим.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

“Глобаллашув” тушунчаси илк бора америкалик олимлар томонидан киритилган. Т.Левит “Бозорларнинг глобаллашуви” номли мақоласида глобаллашувни илгарилари тассаввур қилиб бўлмайдиган даражада кўп кўрсаткичларга эга бўлган истеъмол товарлари стандартлашиши учун глобал бозорлар пайдо бўлиши билан боғлиқ янги тижорат воқелиги деб атаган [1].

Иқтисодчи Н.Трифт глобаллашувнинг қўйидаги жиҳатларини ажратиб кўрсатади:

- молиявий марказлашувнинг кучайиши. Унинг ёрдамида кредит маблағлари шакллантирилади, кредитлар берилади ва фойдаланилади, шунингдек капиталнинг ишлаб чиқариш устидан ҳукмронлиги ўрнатилади;

- ахборотлар аҳамиятининг ошиши;

- глобал олигополиянинг тўхтовсиз кенгайиши;

- транснационал корпорация (ТМК)лар сонининг ортиши;

- транснационал иқтисодий дипломатиянинг шаклланиши ва миллий давлат ҳокимиятининг глобаллашуви [2].

Калифорния университети профессори М.Кастельс глобаллашув жараёнини “янги капиталистик иқтисодиёт” деб атаб, унда ахборот, билим ва ахборот технологиялари ишлаб чиқариш ва рақобатбардошлик ўсишининг асосий манбаи эканлигини таъкидлайди [3]. Россиялик олима И.Г.Владимированинг фикрича, глобаллашув жаҳон иқтисодиёти байналминаллашувининг энг юқори босқичидир [4].

В. Кривошеевнинг таъкидлашича, глобаллашувдан яшириниб бўлмайдди. Глобал жараёнлар тобора маҳаллий ва ҳатто тупроқ шароитларига таъсир қилмоқда. Бироқ, аниқ қаршиликка қарамай, ҳар бир киши маълум даражада глобал тизим билан боғлиқ. Агар биз глобаллашувнинг пайдо бўлишининг ўзига хос тарихий босқичи ҳақида гапирадиган бўлсак, у анча олдин пайдо бўлган, у фақат бошқача номланган. Шундай қилиб, агар глобаллашувнинг кенг маъносида биз халқларнинг иқтисодий яқинлашиши, интеграция, ягона жаҳон иқтисодий маконининг шаклланиш жараёнини назарда тутсак, глобаллашув инсоният тарихи давомида содир бўлган, деб таъкидлаш мумкин, гарчи бу жараён доимо барқарор бўлмаган [5].

Тадқиқот методологияси

Мақолада жаҳон иқтисодиётининг глобаллашув жараёни бўйича хорижий олимларнинг илмий ишлари ва ўқув адабиётлари таҳлил қилинди. Тадқиқот методологияси сифатида назарий таҳлил ва кузатиш каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Умуман олганда жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви деганда жаҳон иқтисодиётининг ўзаро боғлиқ турли соҳа ва жараёнларининг кучайиб бориши, жаҳон ҳўжалигида товарлар, хизматлар, капитал, ишчи кучи ва билимлар бозорининг аста-секинлик билан ягона бозорга айланишини билдиради.

Макроиқтисодий даражадаги глобаллашув давлатлар ва интеграция уюшмаларининг иқтисодий фаолликка интилиб, савдо ва инвестиция тўсиқларини олиб ташлаш, эркин савдо ҳудудларини ташкил қилиш асосида пайдо бўлади. Ундан ташқари глобаллашув жараёни давлатларaro ҳўжалик юритиш учун иқтисодий, ҳуқуқий, ахборот ва сиёсий миқёсдаги ўзаро келишувларни ҳам қамраб олади.

Микроиқтисодий даражадаги глобаллашув компаниялар фаолиятининг ички

бозордан ташқарида кенгайиши натижасида пайдо бўлади. Кўпгина йирик трансмиллий корпорациялар (ТМК) глобал миқёсда ҳаракат қилади: улар чегараси ва миллий эгалигидан қатъий назар истеъмолчиларнинг талабини қондириши керак. ТМК (асосан кўпмиллий ва глобал) учун ички бозорга нисбатан кўпинча ташқи иқтисодий фаолият муҳим аҳамиятга эга эканлигини ҳисобга оладиган бўлсак, улар глобаллашув жараёнининг субъекти бўлади. ТМК глобаллашувнинг асоси, унинг ҳаракатга келтирувчи асосий кучдир.

Шу ўринда глобаллашувнинг ижобий ва салбий оқибатлари тўғрисида ҳам тўхталиб ўтсак.

Глобаллашув жараёнининг ижобий томонлари қуйидагича:

- глобаллашув натижасида халқаро меҳнат тақсимооти ва ихтисослашув чуқурлашиб боради. Маълум бир давлат маълум бир соҳага ихтисослашиб боради. Бунда маблағ ва ресурслар самарали сарфланади;

- глобаллашув жараёнининг асосий ўстунликларидан бири, харажатларнинг қисқариши, нархларнинг пасайиши ва барқарор иқтисодий ўсишга олиб келувчи ишлаб чиқариш миқёсидаги тежам ҳисобланади;

- глобаллашувнинг ижобий жиҳатларидан яна бири эркин савдодан келадиган ютуқ барча мамлакатларни қаноатлантиради;

- глобаллашувда рақобатнинг кучайиши янги технологиялар яратилиши ва мамлакатлар ўртасида кенг тарқалишини таъминлайди. Ушбу шароитда хорижий тўғри инвестициялар суръатининг ошиши жаҳон савдосининг ўсишига олиб келади. Глобаллашувнинг яна бир афзаллиги хорижий давлатларнинг илғор илмий-техникавий, технологик ва малакали даражадаги қисқа муддатда ва нисбатан кам харажат талаб қиладиган янгиликларни амалиётга татбиқ этиш натижасида иқтисодий қулайликка эришишидир;

- глобаллашув жараёнида халқаро рақобат кучайиб, миллий бозордаги ички рақобатчиларга ташқи бозордаги кучли рақиблар ҳам қўшилади. Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашув жараёнида энг аввало истеъмолчиларга қулай, бунда рақобат уларга нархларни пасайтириш ва танлаш имкониятини беради;

- глобаллашув илғор технологияларнинг тарқалиши ва глобал миқёсдаги ишлаб чиқаришнинг рационаллашуви натижасида меҳнат унумдорлиги ошишига олиб келиши, шунингдек жаҳон миқёсидаги инновацияларни амалиётга ўзлуксиз татбиқ этиши мумкин;

- глобаллашув давлатларга молиявий ресурсларнинг асосий қисми айланишини таъминлашга кенг имконият беради;

- глобаллашув жаҳон ҳамжамияти бирлашишининг турли соҳалардаги ҳаракатларни фаоллаштиришни талаб қилувчи инсоният учун умумий бўлган муаммолар, энг аввало экологик муаммоларни ҳал қилиш учун жиддий асос яратади.

Умуман олганда, кўпчилик мутахассислар, глобаллашувнинг натижаси жаҳондаги мамлакатларда фаровонлик ошишига олиб келади, деб умид қиладилар.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви жараёнга нафақат олимлар, мутахассислар ва экспертлар, балки турли мамлакатларнинг фуқаролари ҳам турлича муносабат билдирмоқдалар. Глобаллашув жараёнлари ривожланган мамлакатларда хайрихоҳлик билан, ривожланаётган мамлакатларда эса хавотир билан қабул қилинмоқда. Бунинг сабаби шундаки, глобаллашув жараёнининг афзалликлари барча мамлакатларга тенг тақсимланмайди. Шунинг учун глобаллашувдан ким фойда

кўради, деган савол мунозараларга сабаб бўлаётган энг асосий масалалардан бири ҳисобланади.

Замонавий глобаллашув жараёнлари энг аввало саноати ривожланган мамлакатлар мавқеини мустаҳкамлаб, уларга қўшимча афзалликлар беради. Ҳалқаро меҳнат тақсимооти доирасида глобаллашув жараёнининг кенгайиши паст ривожланган мамлакатлар мавқеини салбий ўзгаришига сабаб бўлиб, уларни глобаллашув жараёнининг субъектларига эмас, балки объектларига айлантириши мумкин.

Демак глобаллашув жараёнларининг алоҳида мамлакатлар иқтисодиётига ижобий таъсирининг даражаси ушбу мамлакатларнинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрнига боғлиқ. Амалда афзалликларнинг асосий қисми бой давлатларга ёки индивидларга тегади.

Глобаллашув шароитида марказлаштирувчи кучларнинг марказлашиши билан боғлиқ бўлган бузғунчилик таъсири юзага чиқиши мумкинки, бу мамлакат ичидаги анъанавий алоқаларнинг ўзилиши, ижтимоий муаммоларнинг кучайиши, мазкур жамият учун бегона бўлган салбий оқибатлар туфайли барча мамлакатларда юзага келадиган муаммолар сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- глобаллашувдан келадиган афзалликларнинг миллий иқтисодиётнинг алоҳида тармоқлари ўртасида бир хил тақсимланмаслиги;

- миллий иқтисодиётда саноатлаштиришнинг секинлашуви;

- айрим мамлакатларда иқтисодиётни назорат қилишни мустақил ҳукумат қўлидан бошқаларга, масалан кучлироқ давлатлар, транс миллий компаниялар ёки халқаро ташкилотлар қўлига ўтиш эҳтимоли;

- молиявий соҳанинг барқарорлашуви эҳтимоли, миллий иқтисодиётларнинг жаҳон миқёсида ўзаро боғлиқлиги натижасида ҳудудий ёки глобал нобарқарорлик эҳтимоли бир мамлакатдаги иқтисодий тебранишлар ва инқирозлар ҳудудий ҳамда глобал оқибатларга олиб келиши мумкин.

Глобаллашувнинг салбий оқибатлари иқтисодиёти паст ривожланган мамлакатларга кўпроқ таъсир қилиши мумкин. Бу мамлакатларнинг кўпчилиги байналминаллашув жараёнида хомашё ва меҳнат сиғими маҳсулотлар (уларнинг баъзилари замонавий мураккаб техника учун эҳтиёт қисм ва бутловчи бўғинлар) етказиб берувчи сифатида иштирок этган ҳолда илғор мамлакатларга ҳар томонлама боғланиб қолади ва уларга нисбатан кам фойда кўради ҳамда бу фойда жаҳон бозорлари конъюнктурасига боғлиқ ҳолда барқарор бўлмайди.

Глобаллашув бу мамлакатларнинг юқорида қайд этилган муаммоларидан ташқари қуйидаги муаммоларни ҳам келтириб чиқаради:

- ривожланган мамлакатлардан технология соҳасида орқада қолишнинг янада чуқурлашиши;

- аҳоли асосий қисмининг камбағаллашуви, аҳоли ўртасида турли касалликларнинг тарқалиши;

- ижтимоий-иқтисодий табақалашувнинг ўсиши;

- кам ривожланган мамлакатлар жаҳон хўжалиги барқарорлигига боғлиқлигининг янада кучайиши;

- миллийликка йўналтирилган иқтисодий сиёсатни амалга оширишда транс миллий компаниялар томонидан давлатнинг имкониятларини "чеклаб" қўйилиши;

- ташқи қарз, энг аввало халқаро молия ташкилотлари олдидаги қарзнинг ортиши, бу эса истиқболдаги тараққиётга тўсқинлик қилади.

Юкорида қайд этиб ўтганимиздек, глобаллашув жараёнида иштирок этишдан саноати ривожланган мамлакатлар кўпроқ фойда олади. Зеро улар ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш ва барча диққат-этиборни кўп даромадли бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқариш имкониятига эга бўлади.

Айни пайтда саноати ривожланган мамлакатларда ҳам глобаллашув жараёнлари салбий таъсир этиши мумкин: ишсизлик, молия бозорларида беқарорлик кучаяди ва ҳоказолар.

Хулоса ва таклифлар

Глобаллашувнинг асосий муаммоларидан бири жаҳон миқёсида миллий иқтисодиётларнинг ўзаро боғлиқлиги туфайли глобал беқарорликнинг мумкинлиги ҳисобланади. Натижада маълум бир мамлакатда рўй берган иқтисодий ўзгаришлар ёки инқирозлар бутун минтақа ёки жаҳон миқёсида таъсирини ўтказиши мумкин. Бу ҳолат фақат назарий эмас, ҳаётий муаммодир. Бунини 1997 йил ёзида Таиландда бошланиб, Жанубий-Шарқий Осиёга тарқалган ва ҳатто Жанубий Кореяга ҳам таъсирини ўтказган Осиё молиявий инқирози, 2008 йилда Америка Қўшма Штатларида ипотекали кредитлаш тизимида рўй берган танглик ҳолатидан бошланган жаҳон молиявий инқирози, ҳам тасдиқлайди. Бугунги кунда жаҳондаги мамлакатлар бўйлаб коронавирус пандемиясининг пайдо бўлиши, унинг таъсири, ижтимоий-иқтисодий оқибатлари тўхтовсиз тарзда кенг муҳокамага сабаб бўлмоқда. Пандемиянинг таъсири натижасида жаҳон иқтисодиётининг барча реал тармоқларида саноат, қишлоқ ҳўжалиги, савдо, қурилиш, транспорт, туризм ва бошқа хизмат кўрсатиш соҳаларида сезиларли даражада пасайиш ва ишсизлик кузатилмоқда.

Халқаро экспертларнинг фикрича, пандемиянинг таъсири натижасида 2020 йилда жаҳон савдо айланмаси 30 фоизга камаяди, жаҳон иқтисодиётини ўсиши 2,3 фоизга пасайиши башорат қилинмоқда.

Глобаллашувнинг салбий жиҳатларини кўпинча келишмовчиликлар билан боғлашади. Бу келишмовчиликларни сиёсий характердаги келишувлар ёки янги халқаро ташкилотлар тузиш асосида глобал ҳамкорликни ривожлантириш йўли билан ҳал қилиш мумкин.

Глобаллашув мамлакатларга нима беради - хавф-хатарми ёки янги имкониятлар? Бу саволга амалда ягона жавоб қайтариш мумкин эмас. Чунки салбий ва ижобий оқибатлар нисбати доимий равишда ўзгариб туради. Албатта, жараён бошланиб кетган ҳоҳлаймизми, ҳоҳламаймизми уни тўхтатишнинг иложи йўқ. Жаҳонда ҳеч қайси давлат алоҳида, яккаланган ҳолда ривожланмайди. Мамлакатлар глобаллашув жараёнларига тўғри ёндашиб, янги шароитларга мослашишлари ва жаҳон иқтисодиётининг интеграциялашуви яратаётган имкониятлардан унумли фойдаланишлари лозим.

Умуман олганда хулоса қилиб, шуни айтишимиз мумкинки, глобаллашув жараёни турли соҳа вакиллари ва жамият аъзолари олдида баҳс ва мунозараларга сабаб бўлмоқда ҳамда келажақда глобаллашувнинг ижобий ва салбий томонлари тўғрисида кўпгина фикрлар билдирилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. T.Levit The Globalization of Markets, Harvard Business Review (HBR) 1983 (pages 289-297)
2. «Международные экономические отношения» 2-е издания— Под ред. Евдокимова А.И. 2013.М.863 стр.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: монография/ М.Кастельс— М.: ГУ ВШЭ, 2000.- 608с.
4. Владимирова И.Г. Глобализация мировой экономики: проблемы и последствия.URL: <http://www.cfin.ru/press/management/2001-3/10.shtml>.
5. Кривошеева В. А. Что несет собой глобализация? Феномен или провал? / В. А. Кривошеева. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 17 (97). — С. 452-454. — URL: <https://moluch.ru/archive/97/21751/>